

Ніна Федорівна Босак,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
і методики навчання фахових дисциплін,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний,
університет імені К. Д. Ушинського»,
бульвар Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна

СПЕЦСЕМІНАРИ З ФОНЕТИКИ Й ОРФОЕПІЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ФІЛОЛОГІЧНИХ ФАКУЛЬТЕТІВ

У статті обґрунтовано і визначено сутність поняття «спеціальний семінар», розроблено й описано методику проведення спеціальних семінарів з фонетики й орфоєпії сучасної української літературної мови для студентів філологічного фаху. Спеціальний семінар з фонетики й орфоєпії як особлива форма навчальної роботи охоплював такі етапи: настановні заняття, організаційні заняття і безпосередньо семінарські заняття. Ураховуючи те, що спецсемінар – це передовсім поглиблене вивчення тієї чи тієї теми курсу, спецсемінар з теми «Фонетилістика» і «Фоносемантика» був зорієнтований на ознайомлення студентів із такими засобами фонетичної виразності, як звукопис, алітерація, асонанс тощо. Важливим елементом спецсемінару став розгляд дискусійного питання про гіпотетичний зв'язок звуків мови зі значенням слів. Увиразненню усного мовлення студентів сприяло ознайомлення із виражальними можливостями інтонації, зокрема було застосовано інтонаційні тренінги. Умінню раціонально використовувати компоненти інтонації (мелодика, логічний наголос, темп мовлення, паузи), а відтак, і реалізувати в мовленні різні смислові й емоційні відтінки, сприяло використання магнітофонних записів зразкового мовлення з подальшим аналізом і складання партитури текстів. Спецсемінар у вищій школі сприяє розвитку вміння виступати з доповіддю, виступати опонентами з обґрунтованими критичними зауваженнями до виголошених доповідей, готувати письмові рецензії тощо.

Ключові слова: засоби фонетичної виразності, орфоєпія, спецсемінар, фонетика, фоносемантика.

Досягнення лінгводидактичної науки останніх років спонукали вчених до необхідності уточнення, а подекуди й переосмислення мети і змісту навчання української мови. Згідно з чинними програмами для філологічних факультетів ЗВО України, студенти, які опановують спеціальність учителя-словесника, повинні бездоганно володіти не лише граматичним і лексичним аспектами мови, але й уміти фонетично правильно оформлювати своє усне мовлення. Українське мовлення студентів (особливо південного регіону України) є недосконалим, подекуди засмічене діалектизмами, мовними покручами, наявні порушення вимовних і акцентуаційних норм. Водночас відсутність українськомовного середовища в означеному регіоні суттєво уповільнює процес навчання української мови, зменшує обсяг комунікативних потреб студентів. Відтак, умови формування мовленнєвої компетентності загалом та розвитку її фонетико-орфоєпічного аспекту зокрема, не є сприятливими через низку об'єктивних і суб'єктивних причин, приміром, обмеженість у відвідуванні лінгфонних кабінетів і використанні ТЗН; різний рівень шкільної підготовки та усвідомлення студентами зразкового володіння українською літературною мовою тощо. За таких умов виникає необхідність забезпечення якісно нової організації навчання майбутніх філологів української фонетики й орфоєпії.

Теорії та практиці навчання фонетики й орфоєпії приділяли увагу провідні вітчизняні лінгводидакти (Бакум, 2008; Головач, 1997; Тоцька,

1995), які розкривали ті чи ті питання навчання фонетичного аспекту мови. Але проблемі використання нестандартних форм, методів і прийомів навчання в процесі вивчення фонетики й орфоєпії приділено недостатньо уваги.

Мета наукової розвідки полягає в обґрунтуванні, розробці спеціальних семінарів із фонетики й орфоєпії для студентів філологічних факультетів вищих закладів освіти.

Завдання дослідження:

1. Обґрунтувати і визначити сутність поняття «спеціальний семінар».
2. Розробити й описати методику проведення спеціальних семінарів з фонетики й орфоєпії для студентів філологічних факультетів.

Спеціальний семінар – це курс, що вивчають студенти в межах вищівської спеціалізації, який передбачає оволодіння спеціальними засобами професійної діяльності в обраній для спеціалізації галузі науки або практики.

Беручи участь у роботі спецсемінару, в колективному обговоренні доповідей, студенти під керівництвом викладача розширюють і поглиблюють свої знання з певної наукової проблеми, вчать робити наукові доповіді, виступати з рецензіями.

На вступному занятті викладач, здебільшого, робить огляд змісту семінару і тем студентських наукових робіт. Розподіляючи теми доповідей, він акцентує на проблематиці спецсемінару, методиці та техніці роботи над науковим повідомленням.

Готуючись до доповіді, студенти повинні

ознайомитися зі списком літератури з досліджуваної проблеми з метою з'ясування, якою мірою вона вивчена і висвітлена в науковій літературі, які джерела існують тощо.

Система обговорення доповіді на спецсемінарі може бути різною. Якщо з нею всі ознайомлені, то можна розпочинати зразу ж з обговорення її змісту. Більшість керівників семінарів спершу заслуховують доповідь (цілком або її основний зміст), а потім пропонують студентам обговорювати її. За таких умов студенти вчать сприймати матеріал на слух. Слід вибудовувати обговорення так, щоб виступили всі студенти із запитаннями або зауваженнями. Окрім того, доцільно призначати одного-двох рецензентів. Ефективною є практика письмових рецензій на доповідь і зачитування їх після виступу доповідачів. Це змушує рецензента серйозно підготувати рецензію.

Важливим завданням спецсемінару є вироблення у студентів вміння об'єктивно аналізувати доповіді і рецензії своїх товаришів, індивідуально і колективно обговорювати матеріал, дискутувати.

Спеціальний семінар із фонетики й орфоєпії як особлива форма навчальної роботи охоплює такі етапи. На перших настановних заняттях (2 години) студенти знайомилися з метою, завданнями спецсемінару, формами і методами його проведення, з комплексною тематикою доповідей, рекомендаціями щодо упорядкування бібліографії й технічного оформлення тексту доповіді. На цих заняттях керівником спецсемінару було розкрито методичні поради щодо того, як упорядковувати картотеку, збирати ілюстративний матеріал з тих чи тих джерел, як його класифікувати і систематизувати, як складати розгорнутий план доповіді і готувати письмову рецензію на доповідь однокурсника.

Наступні організаційні заняття (2 години) забезпечували безпосередню підготовку над доповіддю-рефератом і доповіддю-рецензією, а також планування роботи академгрупи на спецсемінарі (розподіл тем між учасниками семінару, призначення доповідачів і рецензентів (опонентів), складання графіку читання доповідей і проведення консультацій). Після розподілу тем і одержання вказівок на настановних заняттях студенти приступали до безпосередньої роботи над написанням тексту. На першій індивідуальній консультації керівник спецсемінару розглядав розгорнутий план доповіді і дібраний ілюстративний матеріал, і в разі потреби робив зауваження щодо її доопрацювання. Після схвалення першого варіанту, студенти приступали до остаточного редагування тексту доповіді. Друга консультація призначалася для перевірки доповіді в її останній редакції (за 2-3 дні до виголошення на спецсемінарі). До кожної теми обиралося по два рецензенти, які повинні були заздалегідь ознайомитися з текстом доповіді, на підставі чого написати розгорнуту рецензію з критичними зауваженнями з приводу її змісту, побудови,

технічного оформлення тощо. Групові консультації для всієї академгрупи мали на меті сконцентрувати увагу всіх учасників спецсемінару на вузлових питаннях теми, яку винесено для загального обговорення. Зокрема, керівник спецсемінару націлював студентів на необхідність висловити свої міркування щодо послідовності викладу теми, чи вичерпано доповіддю проблеми, зазначені в плані, пропорційності частин, обґрунтованості окремих положень, відповідності дібраних прикладів, доступності матеріалу для сприйняття зі слуху тощо.

Безпосереднє проведення семінарських занять (10 годин) розпочиналося із заслуховування доповідей з подальшим колективним їх обговоренням, далі – виступи опонентів (рецензентів), запрошення всіх учасників узяти участь у дискусії, і завершувалося прикінцевим словом студентів-доповідачів і керівника спецсемінару.

Враховуючи те, що семінар – це передовсім поглиблене вивчення тієї чи тієї теми курсу, спецсемінар з теми «Фоностилістика» і «Фоносемантика» був зорієнтований на ознайомлення студентів з такими засобами фонетичної виразності, як звукопис – прийом, до якого часто вдаються прозаїки та поети, тобто нагромадження однакових голосних у близькорозташованих словах (асонанс): «**По діброві вітер виє, гуляє по полю**» (Т.Шевченко) або повторення однакових чи подібних за звучанням приголосних чи звукосполучень (алітерація): «**Ледь чутно, безшумно шелестять комиші**» (К.Бальмонт), де завдяки нагромадженню шиплячих створюється враження шелесту очерету або «**Рожеве проміння на краплях роси брильнятами грає**» (М.Вороний), де повторюваний вібрант, згідно з авторським задумом, відтворює шум мотора, гуркіт бою. З-поміж фігур мови, що виступають важливим засобом створення виразності у художньому тексті, було розглянуто звукову анафору (початковий звуковий повтор): «**Любочці нашій складаю співаночку: Любенько, любо, любов'ю, любляночку**» (Л. Голота) та звукову епіфору (повторення певних мовних елементів у закінченнях суміжних віршових рядків, строф, речень, абзаців): «**Молюся, знову уповаю, і знову сльози виливаю**» (Т.Шевченко) (Босак, 2003).

Методика опрацювання означених фонетично-стилістичних засобів увиразнення змісту передбачала колективне спостереження за їх використанням у поетичних творах Т.Шевченка, П.Тичини, М.Бажана, М.Вороного, Л.Костенко, В.Сосюри, М.Вінграновського, О.Олеся та ін. Аналізуючи тексти, студенти визначали випадки використання автором прийомів звукопису, використання фігур мови; пояснювали, коли звуки виступають символами певних явищ, настроїв, почуттів, зорових образів.

Важливим елементом спецсемінару став розгляд дискусійного питання про гіпотетичний зв'язок звуків мови зі значенням слів (Тоцька, 1995). Усіх студентів було розподілено на дві групи: одні дотримувались погляду, що звуки самі по собі

значень не містять, тобто звукова оболонка слів досить умовна, на думку інших, – звуки мови у свідомості мовця викликають певні значення. Зокрема, кількома студентами було підготовлено виступи у вигляді власних досліджень про те, як фоносемантичне наповнення тексту здатне на підсвідомому рівні впливати на перебіг смислового сприйняття повідомлюваного. Інші студенти, які виступали рецензентами, своїми критичними зауваженнями (позитивного чи негативного змісту) викликали в учасників семінару бажання або захистити положення, висунуті доповідачем, або положення, висунуті опонентом, а відтак, об'єктивно створювалися сприятливі умови для розгортання дискусії.

Увиразненню усного мовлення студентів сприяло ознайомлення з виразальними можливостями інтонації. Значну увагу було приділено значенню інтонації як одному із фонетичних засобів виразності. Зокрема, було запроваджено «інтонаційний тренінг» – відпрацьовування навичок передачі голосом різноманітних емоцій або почуттів. Наприклад, експериментатор пропонував вимовити речення «Нехай співає» спочатку як дозвіл, потім як настанову, далі як прохання, зрештою як невдало віддане розпорядження. Задля вдосконалення навичок інтонаційного оформлення мовлення студентів при читанні вголос, було запропоновано зробити інтонаційну розмітку тексту, де студенти самостійно визначали місце і тривалість пауз, виділяли слова з логічним наголосом, з'ясовували напрям тону (тобто мелодіку), а потім озвучували тексти, відповідно до зробленої розмітки. Умінню раціонально використовувати компоненти інтонації (мелодіку, логічний наголос, темп мовлення, паузи), а відтак, і реалізовувати в мовленні різні смислові й емоційні відтінки, сприяло використання магнітофонного запису «Останніх новин» у виконанні професійного диктора. Зразковий текст було запропоновано для прочитання студентам групи з фіксацією їхнього мовлення на магнітофонній плівці. Зіставляючи зроблені записи двох читань (у виконанні диктора і студента), здобувачі освіти відзначали випадки незбігання пауз, мелодіки, логічних наголосів (Босак, 2003).

Щодо усвідомлення студентами милозвучності української мови, то це досягалося не лише через спостереження над використанням засобів евфонічності в текстах, а й завдяки редагуванню речень із порушеннями законів милозвучності та критичному прослуховуванні магнітофонних записів, зроблених самими студентами групи.

Підсумком проведеного спецсемінару було обговорення лекції поета-символіста К.Бальмонта «Поезія як чаклунство» та узагальнювальна дискусія з питань: зв'язок звуків людської мови і звуків природи, звукове живописання, звук – слово – символ, звук у поезії, сприйняття звуків і пов'язана з цим теорія виразного читання (Тоцька, 1995). Домашнє завдання передбачало написання

лінгвістичного твору (за вибором студента) з теми: «Кожен звук промовляє до мене», «Фонетична краса української мови», «Скажи мені щось, щоб я тебе побачив». Проведення спецсемінару з теми «Виразне читання» заклало лише необхідні основи навичок правильної техніки читання вголос. Оскільки виразність читання передусім залежить від набутих навичок синтагматичного членування мовленнєвого потоку на смислові групи, виділення смислового центру в синтагмі, правильного розміщення фразового і логічного наголосу, дотримання смислових і психологічних пауз, означений семінар було спрямовано на узагальнення і систематизацію знань студентів про техніку виразності читання, що забезпечується дикційною нормативністю, мовленнєвим диханням, постановкою голосу й інтонаційним слухом.

З огляду на це, семінар розпочинався з обговорення заслуханих доповідей про засоби логіко-емоційної виразності читання (різновиди пауз, логічні наголоси, словесний наголос, темп, позамовні засоби виразності), надалі потрібні вміння відпрацьовувалися на творах художньої літератури різних жанрів. Так, окремими студентами заздалегідь було складено партитури читання тексту, всім іншим пропонувалося висловити свою думку з приводу адекватного визначення логічних наголосів і пауз, послідовності членування тексту на мовні такти, відповідності запропонованого темпу читання до ідейно-образного змісту тексту та задуму автора. Завершувалася аудиторна робота відпрацьовуванням умінь інтонувати речення (окличні, розповідні, питальні), керувати власним голосом, підвищуючи або знижуючи його звучність (силу) і тональність (висоту), передавати голосом різні почуття й емоції на прикладі читання в особах українських казок і декламування віршів. Науково-дослідну роботу студентів забезпечувало запропоноване домашнє завдання: а) підготувати реферат, присвячений проблемі виразного читання в працях Б.Буяльського, І.Гудзик, А.Капської, Г.Коваль, Г.Олійник; б) скласти партитуру читання тексту оповідання, казки, віршу, байки, нарису, науково-популярної статті, уривку з прози (жанр – за вибором) й укласти перелік рекомендацій щодо кращого розкриття і передачі змісту твору слухачам.

Отже, використання спецсемінарів як форми навчальних занять зумовлено кількома чинниками: 1) спецсемінар у вищій школі забезпечує більш поглиблене вивчення тієї чи тієї теми; 2) орієнтує студентів на самостійну творчу роботу з мовним матеріалом; 3) сприяє розвитку навичок науково-дослідної роботи при розгляді окремих мовознавчих питань; 4) формує вміння здійснювати мовний аналіз текстів; 5) активізує пошукову і пізнавальну діяльність студентів; 6) сприяє розвитку вмінь виступати з доповіддю, виступати опонентами з обґрунтованими критичними зауваженнями до виголошених доповідей, готувати письмові рецензії тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Бакун З. П. Теоретико-методичні засади навчання фонетики української мови в гімназії. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. 338 с.

Босак Н. Ф. Формування фонетико-орфоепічної компетенції студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів південно-східного регіону України: дис...канд..пед.наук. Одеса, 2003. 260 с.

Головач Ю. В. Контроль рівня сформованості

професійно-фонетичної компетенції студентів першого курсу мовного педагогічного вузу (на матеріалі англ. мови): дис.... канд.пед.наук. Київ, 1997. 239 с.

Тоцька Н. І. Сучасна українська літературна мова: (Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія). Завдання і вправи: Навч. пос. К.: Вища школа, 1995. 151 с.

REFERENCES

Bakum, Z.P. (2008). *Teoretyko-metodychni zasady navchannya fonetyky ukrayins'koyi movy v himnaziyi [Theoretical and methodological principles of studying the phonetics of the Ukrainian language in high school]*. Kryvyy Rih: Vydavnychyu dim/ [in Ukrainian].

Bosak, N.F. (2003). *Formuvannya fonetyko-orfoepichnoyi kompetentsiyi studentiv filolohichnykh fakul'tetiv vyshchyykh navchal'nykh zakladiv pivdenno-skhidnoho rehionu Ukrayiny [Formation of phonetic-orthoepic competence of students of philological faculties of higher educational institutions of the south-eastern region of Ukraine]*. *Candidate's thesis*. Odessa . [in Ukrainian].

Holovach, YU.V. (1997). *Kontrol' rivnya sformovanosti profesiyno-fonetychnoyi kompetentsiyi studentiv pershoho kursu movnoho pedahohichnoho vuzu (na materialy anhl. movy) [Control of the level of formation of vocational and phonetic competence of students of the first year of the language pedagogical university (on the material of the English language)]*. *Candidate's thesis*. Kyiv. [in Ukrainian].

Tots'ka, N.I. (1995). *Suchasna ukrayins'ka literaturna mova: (Fonetyka, orfoepiya, hrafika, orfohrafyia). Zavadannya i vpravy [Contemporary Ukrainian Literary Language: (Phonetics, Orthography, Graphics, Spelling). Tasks and Exercises]*. Kyiv: Vyshcha shkola. [in Ukrainian].

Nina Bosak,

Candidate of Pedagogical Sciences (PhD. in Pedagogy), Associate Professor, Associate Professor at the Faculty of the Ukrainian Philology and Teaching Methods of Profession-Oriented Disciplines, State institution "South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky", 26 Staroportofrankivska Str., Odesa, Ukraine

SPECIAL SEMINARS IN PHONETICS AND ORTHOEPY OF THE UKRAINIAN LANGUAGE AIMED AT STUDENTS OF PHILOLOGICAL DEPARTMENTS

The essence of the concept "special seminar" (or a workshop) is substantiated and defined in the article; the methodology of conducting special seminars on phonetics and orthoepy of the modern Ukrainian literary language targeted to the students majoring in Philology is elaborated and described. A special workshop on phonetics and orthoepy as a special form of educational work covered the following stages: orientation classes, organizational classes and workshops. Taking into account the fact that a special seminar is the most advanced study of a particular topic of the course, a special seminar on the topics "Phonostylistics" and "Phonosemantics" was aimed at acquainting students with such means of phonetic expression as sound patterning, alliteration, assonance, etc. The consideration of the controversial issues regarding the hypothetical connection of the language sounds with the word meaning was an important element of the special seminar. The acquaintance of the students with the expressive resources of intonation facilitated the expressiveness of the students' oral speech; in this respect, intonation-centred trainings were conducted. The use of tape recordings of exemplary speech with subsequent analysis and compilation of the texts score contributed to the development of the students' ability to use rationally the components of intonation (melody, logical stress, speech tempo, pauses), and, therefore, to realize various semantic and emotional shades while speaking. A special seminar in higher school promotes the development of abilities to deliver a report, to act as opponents using substantiated critical remarks to delivered reports, to prepare written reviews, etc.

Keywords: *means of phonetic expressiveness, orthoepy, special seminar (workshop), phonetics, phonosemantics.*

Подано до редакції 09.10.2018 р.